

નવલકથાકાર રઘુવીર ચૌધરી : અમૃતાનાં સંદર્ભે

• સારાંશ :

પ્રસ્તુત શોધપત્રમાં ‘અમૃતા’નવલકથા વિષયવસ્તુ અને નવલકથા તરીકે ‘અમૃતા’નું મૂલ્યાંકન કરવાનો પ્રયાસ છે. પ્રણયત્રિકોણ રચતી કથા ખરેખર પાત્રના માનસની સ્થિતિ દર્શાવતી મનોસંવેદનની કથા પણ બની રહે છે, અહીં આધુનિક સંવેદનની પ્રયુક્તિ ઉપયોગી નીવડી છે.એક બીજા સાથે સ્નેહ સંબંધે સંકળાયેલા ત્રણ પાત્રો અનિકેત,ઉદયન અને અમૃતાની આ કથા છે પરંતુ લેખકે તેને રૂઢ અર્થમાં પ્રણયત્રિકોણકથા રૂપે રજૂ કરવા ધારી નથી.માનવીની અસ્તિત્વ મૂલક સમસ્યાને ભારતીય દર્શનની ભૂમિકાએ રૂપાયિત કરવાનો એમાં પ્રયત્ન છે.

• ભૂમિકા :

રઘુવીર ચૌધરી ગુજરાતી કવિ નવલકથાકાર,વાર્તાકાર,નાટ્યકાર,ચિત્રકાર અને વિવેચક રહ્યા છે.ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમનું વિશેષ ખેડાણ રહ્યું છે.પરંતુ તેઓ પ્રખ્યાત થયા છે નવલકથાકાર તરીકે.ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ ખેડાણ કરીને આ સર્જક ગુજરાતી સાહિત્યનો ૫૧ મો જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ પ્રાપ્ત કરે છે.એ બાબત ગુજરાત માટે ગૌરવયુક્ત કહેવાય.

તેમની નવલકથાઓમાં પૂર્વરાગ,અમૃતા,પરસ્પર,રૂઢમહાલય,પ્રેમઅંશ,ઈચ્છાધર વગેરે નોંધપાત્ર નવલકથાઓ છે, ‘ અમૃતા ’ નવલકથા વિષયવસ્તુ અને પાત્રાલોખનની દ્રષ્ટિએ વિશિષ્ટ ધ્યાનખેંચે તેવી કથા છે.ચીલાચાલુ વિષયવસ્તુથી અલગ પડી અહીં લેખકે પાત્રોનો પ્રણય ત્રિકોણ રચ્યો છે,તે ક્યાંક જોડાય છે કે ક્યાંક ખંડિત થાય છે.પાત્રોના માનસને પ્રગટ કરતી આ નવલકથા ગુજરાતી નવલકથાની ઉત્તમકૃતિ પૂરવાર સાબિત થઈ છે.

• અમૃતા :કથા વસ્તુ :

રઘુવીર ચૌધરીની નવલકથા,નવલિકા અને કવિતા દ્વારા ધ્યાન ખેંચતા નવી પેઢીના સમર્થ સર્જક છે.નાટકને વિવેચન ક્ષેત્રે પણ તેમને યોગદાન આપ્યું છે.નવલકથા ક્ષેત્રે એમને વિશેષ સિદ્ધિ મળી છે. ‘ અમૃતા ’ એમની સિદ્ધિદા નવલકૃતિ છે.

‘અમૃતા’ ત્રણ પાત્રોની કથા છે.પાત્રોને આંતરચેતના પ્રવાહ એમાં કલામય રીતે નિરૂપણ પામ્યો છે.મનુષ્યના બાહ્ય અને આંતર વિશ્વની ભિન્નતાને આલેખવી અને અન્ય મૂલ્યોની સાપેક્ષતામાં અસ્તિત્વની પ્રતીતિ કરાવવી એવો આશય અહીં છે.

વાત છે તો પ્રણયત્રિકોણની; બલકે ત્રણ પાત્રોની; અમૃતા જે શાશ્વત સમયમાં સ્થાન ધરાવે છે, ઉદયન જે ચાલું વર્તમાનકાળમાં જીવી રહ્યા છે અને અનિકેત છે તે વ્યતીત અને ભવિષ્યમાંજ રસ છે.

કૃતિને ત્રણ ખંડોમાં વહેંચવામાં આવી છે: પ્રશ્નાર્થ, પ્રતિભાવ, નિરુત્તર

પ્રથમ ખંડને અંતે અમૃતાને પ્રશ્નસ્થ રહેતી બતાવી છે. ઉદયન અને અનિકેતમાંથી એ કોને સ્વીકારે ? દ્વિધાગ્રસ્ત અમૃતા માટે વરણી દુષ્કર બની છે. અમૃતાના વિલાસમાંજ વિકલ્પો આકાર લે છે. ‘ ટુ બી ઓર નોટ ટુ બી ’ના કેંદ્રમાં સપડાઈ જવાય છે. પોતાનામાં બળવાન નિર્ણયશક્તિનો અભાવ જણાય છે આત્મવંચના પાયા ઉપર ઉભેલા સમાજના સંતાન ઉદયન અને અનિકેત ગમે તેટલા બુદ્ધિવાદી છે તો પણ અમૃતાને ‘ સુંદરનારી ’ સ્વરૂપે જ જુએ છે એ અમૃતાની મૂંઝવણ છે. અમૃતાને ધીરેધીરે સ્વાતંત્ર્યની ધાર વાગવા માંડે છે, એ ઈચ્છે છે કે એને સ્વાતંત્ર્ય ન મળે પણ એને સ્નેહ અવશ્ય મળે.

બીજા ખંડમાં ‘ પ્રતિભાવ ’ની શરૂઆતમાં મૂકેલા સંસ્કૃત અવતરણથી અને ત્રીજા ખંડમાં ‘ નિરુત્તર ’ ની શરૂઆતમાં મૂકેલા ગાંધીજીના અવતરણથી એકંદરે તો અમૃતાની દુઃખ સભર કથની જ જાણે મુખરિત થાય છે. કૃતિની કથાવસ્તુ આમ જોઈએ તો ઓછું અને અલ્પ છે; અમૃતાએ ઉદયન ઉપર પસંદગી ઉતારી પણ હિરોશીમા માંથી એ અણુરજ લઈ આવ્યો ને એને ગુમાવી બેઠી. અનિકેત એની સાથે રહ્યો પણ એને એ ફરી અપનાવી ના શક્યો.

‘અમૃતા’ માં પ્રણય ત્રિકોણનો આભાસ છે, પ્રણયનો નહી તેટલો ત્રિકોણનો આભાસ છે. અમૃતા નારી છે, તેથી સ્વાતંત્ર્યની શૂન્યાર્થતાનો અનુભવ કરે છે પણ ઉકેલ સમર્પણમાં શોધે છે, અને એમ સમયનું એક જીવંત કરૂણ નારીપાત્ર બની રહે છે. ઉદયન અસ્તિત્વવાદની ઝેરી અસિધારાએ જીવતો ગતિ કરે છે તેથી તે નિરર્થકતાનો અનુભવ કરે છે.

નવલકથાનો અંત આવે છે ત્યારે ઉદયનને પ્રતીતિ થાય છે: “સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ એ જ સત્ય નથી, સંસારમાં સૌ પરસ્પરથી સંકળાયેલા છે, કોઈ એકેલું નથી ”

• અમૃતા નવલકથા સમીક્ષા :

‘અમૃતા’ નવલકથા ૧૯૬૫ માં રચાઈ અને તે ‘પૂર્વરાગ’ પછીની બીજી જ નવલકથા છે. છતાં એમા કલાકીય વિકાસ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય સહે. તેમની પ્રતીભાનો પ્રબળ આવિષ્કાર નવલકથાના સ્વરૂપમાં થયેલો જોવા મળે છે, ‘સમૃતા’, ‘વેણુવત્સલા’, ‘ઉપરવાસ’, ‘સહવાસ’, ‘અંતરવાસ’, એ નવલકથા, ‘શ્રવણ રાતે’, ‘લાગણી’ વગેરે તેમની કીર્તિદા નવલકથાઓ છે, પ્રસાસિક કથનરીતિમાં આધુનિક સંવેદનાના તિરૂપણની ટેકનિક તેમને ઉપયોગી નિવડી છે. તેથી આધુનિકોમાં તેમની નવલકથાઓ વધુ વંચાય છે, ‘અમૃતા’ના સર્જક પાસે તેમનું આગવું જીવનદર્શન છે. એકબીજા સાથે સ્નેહસંબંધે સંકળાયેલા ત્રણ પ્રેમીજનો અનિકેત, ઉદયન અને અમૃતાની એ કથા છે, પરંતુ લેખકે તેને રૂઢ અર્થમાં પ્રણયત્રિકોણ કથારૂપે રજૂ કરવા ધારી નથી, અમૃતા, ઉદયન અને અનિકેત એ પાત્રોના આંતરજીવનની વૈયક્તિક સમસ્યાઓ ખાસતો બુદ્ધિશીલ માનવીની અસ્તિત્વમુલક સમસ્યાને ભારતીય દર્શનની ભુમિકાએ રૂપાયિત કરવાનો એમાં પ્રયત્ન છે. નાયિકા અમૃતા પી.એચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે એ પ્રસંગે તેના બે મિત્રો ઉદયન અને અનિકેત તેને અભિનંદન આપવા

તેને ત્યાં આવે છે, ત્યાથી કથા શરૂ થાય છે. ઉદયનના પાત્રમા અસ્તિત્વવાદી વૈચારિક ભૂમિકા જોવા મળે છે, તે વર્તમાનમાં જ જીવવા માંગે છે, ઈશ્વરમાં તે માનતો નથી, પોતના જાતનું જ તેને અભિમાન છે; જ્યારે અનિકેત ભૂત અને ભાવિને સ્વીકારે છે, ઉન્નતકર, માનવજીવનની તેને ઝંખના છે, અને તેથી અન્યને સમજવા તે સતત મથામણ કરે છે, ઉદાર અને સરળ સ્વભાવે કહીને અનિકેતનું જુદું જ વ્યક્તિત્વ જોવામળે છે, અમૃતા ‘ગુલાબના છોડ ઉપરનાં બે ફૂલમાંથી કયું લેવું’, એની મુંઝવણ અનુભવતી નારી છે. માણસ પોતાની જાતને પણ પૂરી પામી શકતો નથી, તે બીજાને તો પૂર્ણપણે કેવી રીતે ઓળખી શકે ? એટલે ઓળખવા કરતા પામવામાં અને અનુભવ પ્રાપ્ત કરવામાં તે માને છે, ‘હું અનિકેતને ચાહું છું, અનિકેતને જ, તને નહીં’ એમ એક વખત બાલારામમાં અમૃતાએ ઉદયનને કહેલું તે જ અમૃતા ઉદયનના સ્વીકારના સંદર્ભમાં ‘મારે સ્વાતંત્ર્ય નથી જોઈતું સંવાદિતા જોઈએ છે, સ્નેહ જોઈએ છે, એમ કહેવા લાગે છે. ત્રણે પાત્રોના મંથનો, આંતરસંઘર્ષો લેખકે કુશળતા પૂર્વક નિરૂપ્યાં છે. તે માટે પત્ર, કથા, સ્વપ્ન વગેરે ટેકનિકસ નો લેખકે ઉપયોગ કર્યો છે, છેલ્લા પ્રકરણમાં ત્રણ પાત્રો એકબીજાની નજીક છે, તેમાં અમૃતા અને અનિકેતની વચ્ચેના અવકાશમાં ઉદયનની જિંદગી રાખ બનીને પડેલી બતાવી છે. માનવીના જીવનમાં વ્યાપી વળેલી અશ્રધ્ધા, વિસંવાદિતા તેની કરુણતાના મૂળમાં રહેલી છે તેને જીવી બતાવવાનો ઉપક્રમ ઉદયનના પાત્રમાં છે. લેખક સંવાદ અને સાયુજ્યનો સંદેશ, કે જે ભારતીય દર્શનનું મૂળ છે તે પ્રગટ કરવામાં સફળ રહ્યા છે.

• ઉપસંહાર:-

‘અમૃતા’ નવલકથા લેખકની સફળ કૃતિ સાબિત થઈ છે, એ માત્ર પ્રણય ત્રિકોણ રચતી કથા જ નથી પરંતુ દરેક પાત્રના માનસને સ્પષ્ટ કરતી એક સફળ કૃતિ છે. ‘અમૃતા’ શીર્ષક યથાર્થ નિવડ્યું છે. અમૃતા ખરેખર ઉદયનના જીવનમાં અમૃત રેડનારી સાબિત થઈ છે. ખરા અર્થમાં આ નવલકથા ગુજરાતી સાહિત્યની ‘સંજીવની’ છે.

સંદર્ભ

1. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ - ‘રમેશ ત્રિવેદી’
2. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ - ‘અનડા પ્રકાશન’

*****

અશોક બી. પ્રજાપતિ

રીસર્ચ એસોસિયેટ

IITE

ગાંધીનગર